

فرهنگ فقه

مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام

زیر نظر
آیة الله سید محمود هاشمی شاهرودی

مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی
بر مذهب اهل بیت علیهم السلام

فرهنگ فقه

گامی نو در عرصه اطلاع رسانی فقهی

محسن محقق

تدوین این مجموعه سترگ، در گام نخست تسهیل و تعمیق در پژوهش‌های دینی در حوزه فقه شیعی و سپس زمینه‌سازی برای جامع‌نگری در تدوین قوانین و برنامه‌های نظام اسلامی است.

عناوین

فرهنگ فقه، فرهنگی تخصصی است که در آن، عناوین فقهی به همراه معنا و توضیحات لازم و مستند گرد آمده است. عناوین فقهی، واژگانی‌اند که در فقه کاربرد دارند؛ خواه در شمار اصطلاحات فقهی که در فقه معنایی خاص یافته‌اند، باشند یا نباشند. از این رو، عناوین فقهی، اعم از

نظام اسلامی در عرصه عمل، بر فقه اسلامی تکیه دارد، تحقیق و اطلاع‌رسانی در فقه اسلامی ضرورتی دوچندان می‌یابد. از این رو، تدوین «فرهنگ فقه» به وسیله مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی در کنار تدوین «موسوعة الفقه الاسلامی»، به عنوان نخستین فرهنگ فقه شیعی به زبان فارسی، گامی مؤثر در تحقق اهداف و ضرورت‌های یادشده است.

فرهنگ فقه با بیش از شش هزار عنوان فقهی و نیز پشتوانه علمی بیش از ۲۰۰ منبع معتبر فقهی، فرهنگی جامع، موثق و مستند با نثری ساده و روان و مطالب دسته‌بندی شده است که علاوه بر اهل فن برای عموم فقه پژوهان نیز قابل استفاده است. هدف از

امروزه در شرایطی که از یک سو نظام مسلط بر جامعه بین الملل، فرهنگ مورد نظر خود را در شئون مختلف زندگی بشری، بر جوامع تحمیل می‌کند و از سوی دیگر، دشمنان اسلام نابودی فرهنگ اسلام به خصوص فرهنگ شیعی را در رأس اهداف خود قرار داده‌اند و در زمانی که نظام اسلامی انگیزه پیاده کردن احکام نورانی اسلام را دارد، بیش از هر زمان دیگری نیازمند ترسیم الگوی جامع دینی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هستیم. بی شک برای رسیدن به چنین هدفی، پژوهش و اطلاع‌رسانی مناسب در شاخه‌های گوناگون علوم دینی ضرورتی انکارناپذیر است. اما از آنجا که

اصطلاحات فقهی‌اند.

عناوینی که به عنوان مدخل‌های فرهنگ فقه قرار گرفته‌اند، یا از قبیل موضوع متعلق احکام شرعی هستند مانند: نماز، زکات، حج و صوم، یا از نوع قید و وصف موضوعات فقهی می‌باشند نظیر: واژه «سائمه» در ترکیب غنم سائمه و واژه «مضاف» در ترکیب آب مضاف، یا از قبیل احکام شرعی هستند: مانند وجوب و حرمت و استحباب، یا از جمله قواعد فقهی می‌باشند همچون: قاعده ید و قاعده اتلاف، یا از قبیل اسامی مکان‌ها و زمان‌هایی است که به نحوی مرتبط با حکم یا موضوع فقهی‌اند مثل: عرفات، حرم، اضحی و ایام تشریق، یا از قبیل دیگر اصطلاحاتی هستند که در علم فقه و علوم وابسته به آن متداول است مانند: خبر، اجماع، شهرت، اصول عملیه، برائت، نص و ظاهر.

منابع

به منظور اتقان و جامعیت فرهنگ فقه، بیش از ۲۰۰ منبع فقهی معتبر از منابع استدلالی و فتوایی مفصل و مختصر، در تدوین فرهنگ فقه مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجا که جواهر الکلام گسترده‌ترین و جامع‌ترین متن استدلالی و تفریعی فقه شیعه است و از اعتبار بالایی برخوردار می‌باشد، به عنوان منبع اصلی مورد استفاده قرار گرفته است. اما بی‌گمان تدوین فرهنگی در باره فقه شیعه بدون بهره‌گیری از دیگر منابع معتبر فقهی، کاری سنجیده و علمی نخواهد بود. از این رو، از دیگر منابع معتبر نیز استفاده شده است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: المبسوط، الخلاف، شرائع الاسلام، تحریر الأحکام، منتهی المطلب، جامع المقاصد، الروضة البهیة، مالک الأفهام، مجمع الفائدة و البرهان، مدارک الأحکام، الحدائق الناضرة، مفتاح الکرامة، العروة الوثقی و شروح معروف آن (مانند: مستمسک، التنقیح و مهذب الأحکام)، تحریر الوسیله، منهاج الصالحین و توضیح المسائل مراجع تقلید.

ساختار مقالات

در فرهنگ فقه مطالب ذیل هر مدخل از چند بخش تشکیل شده است:

۱. **شناسه:** تعریفی کوتاه با عبارتی غالباً بدون فعل. در شناسه تنها معنای کاربردی در فقه بیان می‌شود.
۲. **موطن مدخل:** جایگاه بحث از مدخل در

فقه و ذکر ابواب فقهی مربوط به مدخل.

۳. **احکام:** مهم‌ترین احکام هر مدخل به صورت دسته‌بندی شده بیان می‌گردد و همچنین به اتفاق یا اختلاف فقها در هر حکم یا شهرت آن اشاره می‌شود.
۴. **ارجاعات:** گاهی برای تکمیل اطلاعات، در شناسه و بیشتر در بدنه مقاله به مدخل‌های دیگر ارجاع داده می‌شود.
۵. **پی‌نوشت:** نشانی منابع احکام در هر مدخل در پایان مقاله ذکر می‌شود. به عنوان نمونه مقاله «آرامش» را در فرهنگ فقه ملاحظه نمایید:

«آرامش»

آرامش: سکون و طمأنینه احکام آن در باب صلات آمده است. **آرامش بدن در نماز:** آرامش بدن در اذکار و افعال واجب نماز، واجب است، اما از ارکان نیست تا ترک آن از روی سهو یا فراموشی موجب بطلان نماز شود.^۱ آرامش بدن در اذکار مطلق (ذکرهایی که استحباب آن اختصاص به نماز ندارد) واجب نیست و در اذکار مستحب نماز، مورد اختلاف است.^۲ در وجوب آرامش مأموم در حال قرائت امام جماعت نیز اختلاف است.^۳ **آرامش بدن در غیر نماز:** در وجوب آرامش بدن در غیر حال نماز مانند حال گفتن ذکر در دو سجده سهو (سجده سهو) و نشستن میان آن دو^۴ و خواندن خطبه نماز جمعه^۵ و نشستن میان آن دو، محل بحث است.^۶

۱. العروة الوثقی، ج ۱، ص ۶۴۱.

۲. جواهر الکلام، ج ۹، ص ۲۴۵.

۳. العروة الوثقی، ج ۱، ص ۶۴۰-۶۴۲.

۴. همان، ج ۴، ص ۷۸۵.

۵. جواهر الکلام، ج ۱۲، ص ۴۵۰.

۶. همان، ج ۱۱، ص ۲۳۰.

۷. همان، ص ۲۳۴.

مراحل تدوین

در مرحله اول تدوین فرهنگ فقه، تنها عناوین فقهی که دارای احکام تکلیفی یا وضعی هستند، و یا در فقه استدلالی به کار می‌ورند، قواعد فقهی، اصطلاحات اصولی و رجالی، تدوین می‌گردد. در مرحله دوم، افزون بر کامل کردن مدخل‌های مرحله قبل، مدخل‌های مربوط به فقیهان و کتب فقهی اضافه خواهد شد.

فرهنگ فقه با بیش از

شش هزار

عنوان فقهی و نیز

پشتوانه علمی بیش

از ۲۰۰ منبع

معتبر فقهی، فرهنگی

جامع، موثق و

مستند با نثری

ساده و روان و مطالب

دسته‌بندی شده

است که علاوه بر اهل فن

برای عموم فقه پژوهان

نیز قابل

استفاده است

فرهپختنگانی که فقه را به خوبی می‌دانند و عمری را در پژوهش‌های فقهی سپری کرده‌اند، بسیاری‌اند، اما آنان که با شیوه‌های فرهنگ‌نویسی یا دائرة المعارف‌نویسی آشنا باشند یا به این کار رغبت نشان دهند، اندک‌اند. گروه فرهنگ فقه برای تأمین نیروی مورد نیاز خود، اقدام به جذب طلبه‌های فاضل، مشتاق و مستعد فراگیری فرهنگ‌نویسی کرد. این کار هرچند در ابتدا پیشرفت کار را با کندی روبروی ساخت، اما به مرور زمان و با ورزیدگی و تلاش محققان، بر سرعت و کیفیت کار افزوده شد. دو نگاهستن فرهنگ فقه به زبان فارسی در حالی که تقریباً تمامی متون و منابع فقه به زبان عربی است و معادل‌یابی فارسی برای اصطلاحات و عناوین فقهی از مشکلات تدوین فرهنگ فقه بوده است، تلاش شده با جستجوی فراوان در واژه‌نامه‌های متعدّد عربی به فارسی، این مشکل تا اندازه‌ی زیادی مرتفع شود.

سه استفاده از تمامی متون فقهی برای تدوین فرهنگ فقه ضرورت نداشت. همین امر، گزینش منابعی از انبوه متون فقهی را آسان نمود. می‌بایست منابعی انتخاب می‌شدند که افزون بر غنا و جامعیت فقهی، نشانگر مراحل مختلف و تحولات فقه شیعی نیز باشند.

چهار ارتباط تنگاتنگ برخی عناوین با یکدیگر و تکرار و درهم تنیده شدن مباحث و مطالب مربوط به این عناوین در ابواب مختلف متون فقهی، جدا کردن دقیق مباحث هر عنوان را از عنوان دیگر دشوار می‌ساخت. تلاش بر این بوده که مباحث اصلی مربوط به هر عنوان در ذیل همان عنوان بیاید و در صورت نیاز، به عناوین مرتبط و مطالب مکمل ارجاع داده شود.

پنج فزونی و فراوانی مباحث مربوط به برخی عناوین از یک سو و نبود یا کاستی مباحث مربوط به برخی عناوین همچون عناوین مستحدثه از سوی دیگر، از مشکلات کار بوده است. از آنجا که فرهنگ فقه در صدد طرح همه مباحث و فروع فقهی مربوط به یک عنوان نمی‌باشد، ناگزیر از میان مباحث فراوان و انبوه، دست به گزینش و تلخیص مطالب درخور فرهنگ فقه زده و مهم‌ترین مباحث و احکام آن آورده شده است.

مسئول مؤسسه دائرة المعارف یا کارشناس مورد تأیید وی بازبینی می‌شود. پس از این مرحله اقدامات نشر همچون: ویرایش، مقابله و سرانجام چاپ پیگیری می‌شود.

مشکلات کار

نگاهستن فرهنگی در باره فقه شیعه برای نخستین بار، کاری بس دشوار و طاقت‌فرسا است. فرهنگ فقه افزون بر مشکلات عمومی فرهنگ‌نویسی، با مشکلاتی ویژه نیز مواجه بوده که چه بسا به طور ناخواسته، کاستی‌هایی را در پی داشته است.

برخی مشکلات که گروه تدوین فرهنگ فقه با آن روبه رو بوده است، از این قرار می‌باشد:

یک مهم‌ترین مشکل تدوین فرهنگ فقه، کمبود متخصصان فرهنگ‌نویس در حوزه فقه است. هر چند در حوزه‌های علمیه به ویژه حوزه پربرکت قم، عالمان و

مراحل نگارش فرهنگ فقه عبارت‌اند از:

۱. مدخل‌گزینی: گردآوری عناوین فقهی که صلاحیت مدخل شدن در فرهنگ را دارند.

۲. پرونده علمی: تشکیل پرونده علمی برای هر مدخل به منظور خدمات‌دهی به مقاله‌نویس.

۳. تدوین مقاله: نویسنده مقاله با استفاده از پرونده علمی پس از فیش‌برداری از مطالب، مقاله را براساس نظم و ساختار مطلوب فرهنگ تدوین می‌کند.

۴. بررسی مقاله: کارشناس فرهنگ، مقاله تدوین شده را از نظر ساختاری و محتوایی مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

۵. بازنویسی: مقالات پس از بررسی، برای یکسان‌سازی، چینش مطالب، یکسان کردن و فشرده‌نویسی، بازنویسی می‌شود.

۶. نظارت نهایی: مقاله‌های بازنویسی شده به لحاظ صحت، جامعیت، تناسب یا حجم و انطباق مطالب با مدخل، به وسیله